

ДВА ЭПИГРАФСКА ПРИЛОГА ВОЈНОЈ ИСТОРИЈИ СРЕМА У РИМСКО ДОБА

1. *CIL* XVI 132

Одломак аугустијарне дипломе из кастела *Vetus Salina* (данас *Adony*) у Доњој Панонији досад је разматран више пута¹. Остала је незапажена, међутим, једна појединост везана за личност примаоца документа која, како нам изгледа, индиректно сведочи о панонско-дакијским војничким везама.

Овај докуменат додељен је неком Луцилијану, декуриону одреда чије име није сачувано, али који је припадао војсци Доње Паноније, судећи по саставу списка јединица наведених у истој конституцији². Уз Луцилијана, *ius conubii* односно грађанско право добила је његова жена Секундина и њихово троје деце³, изузетна повластица у другој половини II века, коју је Луцилијан завредио захваљујући своме чину⁴.

Датовање фрагмента, због оштећења у горњем делу плочице, где је стајао исписан прескрипт, задало је доста тешкоћа истраживачима. Издајући га у *CIL* XVI, Н. Nesselhauf ставио га је у период између 169. и 190. г. за шта, свакако, говори више елемената⁵. У доцнијем чланку покушао је са ближим датовањем;

¹ *CIL* XVI 132; уп. J. Fitz, *Acta ant. Hung.* 7 (1959) 432—438; Н. Nesselhauf, *Historia* 8 (1959) 434—442, са фот., Taf, 2; Н. Wolff, *Chiron* 4 (1974), 479 sqq.; М. М. Рохан, *Roman Military Diplomas 1954—1977*, London 1978, 26, бр. 132. Објављен је више пута, први пут у *Arch. Ért.* 13 (1878) 9 (I. Hampel); чува се у Нар. Музеју у Будимпешти.

² Сачувана су, непотпуно, имена једне трачке кохорте, затим coh. I Alripogum peditata и coh. I Nemesenogum. Име coh. III Batavogum се не чита у сачуваном делу списка и Фицова конјектура (I. с., 435) [*III Bata*] <v> (orum) није оправдана. — Уп. Неселхауфов коментар ad num. (који указује и на ред 4 intus: [*Pannonia Inf[er]ior(e)*]).

³ Кћи *Lucida* и два сина, чија имена су нестала у одломљеном делу плочице.

⁴ О тој повластици в. чланке Неселхауфа и Волфа наведене горе, нап. 1.

⁵ Одсуство додатка *liberis posterisque eorum* у стандардној формули о цивитету, околност да диплому издаје један, а не два владара, помен кохорте *Nemesenogum* без атрибута *civium Romanogum*, који јој припада тек од краја II века.

на основу неких палеографских и ортографских индиција, сматрао је да диплома потиче вероватније из времена „после 170. г. него пре ње“⁶. J. Fitz је предложио идентификацију Помпонија, намесника провинције наведеног на дипломи, са Гајем Помпонијем Бесом Терентијаном, претходно (после 185. г.) намесником Ликије и Памфилије; према хронологији Терентијанове каријере и саставу доњопанонских фаста, овај сенатор би могао бити намесник Паноније Inferior од 189. до, можда, 193. г.⁷ Прецизан датум дипломе, 189. г., Fitz поставља тако што у непотпуно сачуваној формули за датовање дипломе име другог конзула, Емилија Севера Кантабрина, изједначује с именом извесног Севера, чији је суфектни конзулат, по *Historia Augusta*, пао баш у 189.⁸ Фицово датовање у складу је са свим елементима документа и прихваћено је у најновијим публикацијама¹⁰, па ћемо га и ми усвојити у овој белешци.

Оно што нас овде занима од података у дипломи, јесте домицил Луцилијана и његове жене. Декурион потиче са територије Поролиса (*Dacia Porolissensis*), а Секундина, његова жена, са територије Басијана (*Pannonia Inferior*)¹¹. С погледом на рок службе од 25—26 година који је, под Антонинима, давао права на аугустијарне дипломе¹², Луцилијан је био регрутован најпре 163. године, а регрутовање је, као што је познато, од Хадријановог доба вршено — за помоћне одреде — што ближе месту у којем је трупа стационирала, готово никад ван провинције чијој је посади трупа припадала¹³. Необичну чињеницу да се један позноантонински аугустијар из Поролиса налазио у часу примања дипломе (што значи пред крај своје службе) у саставу *exercitus Pannoniae Inferioris* подвлачи и чињеница да је склопио брак¹⁴ са женом из Басијана (сада локалитет „Градина“ код Петроваца у Срему), места на југу Доње Паноније и знатно удаљеног од Поролиса. Према тадашњим условима живота — који нису остављали ни активним војницима нити, с друге стране, перегрином

⁶ L. c. 439, nap. 10.

⁷ L. c. up. id., *Pomponius, RE Supplbd.* IX (1962) 863 sq.

⁸ *Vita Getae* 3, 1.: *Severo et Vitellio cons.* (29. мај). Наша диплома је издата 11. августа.

⁹ *Roхap, l. c.*, с правом наглашава да формат слова којим су исписани име, огиго и звање примаоца, говори, за датум после 178. г.

¹⁰ *Wolff, l. c.* 482 nap. 3.; С. Душанић, *Ж. А.* 27 (1977) 184, nap. 36.

¹¹ Неселхауфова допуна *Bass(iana?)* је с правом опште прихваћена; једино је плуралски облик *Bass(ianis)* правилнији (*Z. A.* 15. 1965, 86 sq.)

¹² *G. Alföldy, Historia* 17 (1968) 226 sq.

¹³ В. напр. К. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau, Bern* 1951.

¹⁴ По римском праву, његова веза са Секундином је постала легална тек од часа издавања дипломе.

становништву¹⁵ слободу мењања пребивалишта — једино прихватљиво објашњење Луцилијанове женидбе у Доњој Панонији и његовог припадништва доњопанонским *auxilia* било би да је овај Поролишанин пребачен заједно са својом јединицом из Дакије у Панонију у један кастел базијанског региона. Ту је могао засновати трајну везу са Секундином¹⁶ и — у истој провинцији ако не истом кастелу — дочекати са својим *commilitones* часни отпуст из војне службе.

Чини се да је могућно ближе омеђити време у којем се догодио претпостављени прелазак Луцилијановог одреда из Дакије *Porolissensis* у Панонију *Inferior*, па чак и идентификовати одред о којем је реч. У оквиру 25—26 година Луцилијановог војевања (с. 163—189. г.), период пре — отприлике — 175. године не даје вероватан контекст за такав догађај, јер су трупе Дакије *Porolissensis* биле потребне на другој страни. Наиме, у размаку између 164. и 167. вођене су велике борбе против варвара управо у Дакији *Porolissensis*, у које су стога биле упућене у помоћ јединице из других провинција¹⁷. Наредних година поново су се јавили немири и борбе на лимесу Горње Мезије, у којима је учествовао и део *exercitus Daciae*. Пошто су успели да консолидују стање на лимесу, Римљани су под Марком Аурелијем повели контраофанзиву, која се завршила 175. г. миром са Јазигима¹⁸. Такође, чињеница да је Луцилијан у тунутку своје *honesta missio* 189 (I) године имао од Секундине троје деце, показује да је његов боравак у Панонији морао почети доста пре 189, што — с обзиром на сразмерно мирно стање у Панонији осамдесетих година другог века¹⁹ — не даје разлога за претпоставку да се долазак декурионове јединице у околину Басијана одиграо тек под Комодом. Међутим, друга фаза Маркоманских ратова, између 177. и 180., релативно је растеретила Исток, а појачала варварски притисак на горњомезијској и доњопанонској граници²⁰, дакле баш у близини Басијана. У тим околностима, које су уопште за-

¹⁵ Према месту на којем је у дипломи наведена Луцилијанова филијација (испред когномена), и према другим индикацијама, Луцилијан је имао цивитет пре добијања дипломе. Чињеница да су његова деца то добила тек 189. године, показује да је Секундина била peregrino статусу; простор испред њеног имена, изгубљен са левом страном фрагмента, није био цео исписан, већ га је у средини реда заузимало само једно *et* (слично нпр. *CIL XVI 173* са фот., где је таква симетрија задржана и у следдњем реду.

¹⁶ Као што су то чинили многи његови другови са peregrиним женама, уп. случај познат са дипломе *CIL XVI 67* (са коментаром Неселхауфа *ad loc.*).

¹⁷ Тако је и *legio V Macedonica* упућена из Доње Мезије у Дакију 167. г. уп. напр. G. Webster, *The Roman Imperial Army*, London 1969, 100, nap. 4. О поменутих борбама уп. напр. G. Barta, *Acta classica univ. sc. Debreceniensis* 2 (1966) 81—87.

¹⁸ A. Mócsy. *RE Supplbd.* IX (1962) 559 sq.

¹⁹ *Ib.* 561 sq.

²⁰ J. Fitz, *Acta arch. Hung.* 14 (1962) 33.

хтевале појачање доњопанонске одбране²¹, централна команда²² лако је могла захтевати да се нека *auxilia*, укључујући и одред о којем се овде расправља, из Дакије пребаце у Панонију.

Два натписа са базијанског региона²³ указују да је тада Луцилијан припадао, изгледа, али II *Raunponiogum*. Први, из Сланкамена (Acumincum), представља заветни олтар Долихену, који су дигли *Aur(elius) Iustianus dec(urio) et Ulp(ius) Silvianus dup(li-carius) al(a)e P.XNO*²⁴. На другом, из Белегиша, такође вотивној ари, чита се когномен и чин дедиканта, *Cogitatus de(curio) al(ae) P*)²⁵. Према опште прихваћеном, уврљивом разрешењу имена коњичке јединице тројице подофицира²⁶, ради се о једној али *Raunponiogum* стационираној на сремском Дунаву, крајем II и/ или почетком III века н.е.: време урезивања двају споменика не да се прецизно и поуздано утврдити — осим што Јустијаново *gentile* показује да сланкаменски олтар не може бити старији од почетка владе Марка Аурелија (161—180) — но палеографске одлике ових натписа као да искључују њихово датовање у прву половину II века или раније²⁷. Питање је, међутим, откуд и зашто се ова — иначе непозната²⁸ — јединица појављује на базијанском лимесу, који је у II—III веку сразмерно добро заштићен већ постојећом посадом²⁹. Према досад једином покушају да се то питање реши, али *Raunponiogum* сланкаменског и белегишког споменика је новоформиран и одред, створен под Комодом, да би трајно остао на

²¹ Уп. о томе Móscy, I. с., 652.

²² Која се могла налазити у Сирмију; тако би се могао објаснити податак из Тертулијана, *Apol.* 25,5 (уп. Móscy, I. с. 561).

²³ О чијим границама (које су укључивале и Сланкамен и Белегиш) в. С. Душанић, *Arch. Jug.* VIII (1967) 70 sq.

²⁴ *CIL* III 3252=10241. Налази се у Нар. музеју у Будимпешти, где сам га видеља.

²⁵ *CIL* III 15138,3=J. Brušmid, *VHAD* 9 (1906/7) 106—107, бр. 224.

²⁶ *Pano(niorum?)*, *CIL* III 3252=10241 (Момзеново читање); *P(annoniorum)*, *VHAD* уп. С. Душанић, *Зборник Фил. фак. у Београду* X—1 (1968) 102, нап. 106.

²⁷ За раније покушаје датовања, на основу више историјских него епиграфских критерија в. G. L. Cheesman, *The Auxilia of the Roman Imperial Army*, Oxford 1914, 153 (II в.); K. Cichorius, *Ala*, *RE* I (1894) 1255 (крај II в.); J. Fitz, *Acta arch. Hung.* 14 (1962) 71 (крај II / почетак III в.); W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus* Berlin 1938, 59, нап. 362 (III в.). — Треба имати у виду да се Долихенов култ у Панонији јавља већ од Хадријанове владе (Móscy, I. с., 738).

²⁸ *CIL* III 3223 не тиче се але Панонаца, већ *classis Flavia Pannonica*, како је то одавно увидео E. Ritterling, *ib.* стр. 2277 (али превидели многи други, нпр. Móscy, I. с. 620). За *CIL* III 3222 в. чланак цитиран горе, нап. 26 (стр. 102, нап. 107).

²⁹ Тј. двема кохортама, једном алом, вексилацијом легије II *adiutrix* и деловима *classis Flavia Pannonica* (С. Душанић, *Зборник Фил. фак. у Београду* X—1 (1968) 87—108). Не треба изгубити из вида ни близину Сингидунума, логора целе легије IV Flavia.

басијанском региону³⁰. На страну одсуство других и доцнијих сведочанстава о али *Pannonioium* у Срему зрелог царства, озбиљне тешкоће оваквој претпоставци чини околност што су у време Комода и династије Севера веома ретки случајеви, мада не и сасвим непознати³¹, стварања нових помоћних јединица на дунавском лимесу. Ако је било потребе за повећањем аугзилијарне посаде, она се решавала довођењем јединица из других крајева или формирањем тзв. питеги односно тзв. вексилација састављањем легијских детаשמана и делова помоћних одреда³². Стога изгледа вероватније да се ради о јединици пролазно гарнизонираној у Срему, због опасности (II) маркоманског рата и Луцилијанов домицил даје повода да се претпостави један одред из војске Дакије *Porolissensis*. Тамо је заиста постојала али II *Pannonioium*, чија је припадност Дакији *Porolissensis* добро посведочена у првој половини II века, све до 164. године³³, и — бар једним натписом — за епоху Севера (198—211 г.)³⁴. У ингервалу између 164. и 198—211. г, током којег нема знака њеног присуства у Дакији, она је могла пролазно боравити у Срему, нарочито у критичким годинама 177—180. Луцилијанов *circulum vitae* и две аре о којим је било речи, дају разлога за такву претпоставку; одсуство нумерала II у имену јединице како га читамо на тим арама није прспрека за нашу идентификацију, јер истоветан случај имамо и на споменику *CIL III 1375*.³⁵

Остаје да се објасни како то да је диплома *CIL XVI 132* нађена у *Vetus Salina*, кад је њен прималац претходно, како смо видели, служио у Дакији *Porolissensis* и потом на басијанској територији у Доњој Панонији. Познати су, и чести, случајеви повратка ветерана у завичај, камо су онда и носили своју диплому и трајно се настањивали³⁶. Други ветерани су, након *honesta missio*, бирали значајније градове провинције из које потичу, или у којој су служили војску, зато што су та места пружала повољније услове за њихову мирнодопску делатност³⁷. Иако је *Vetus Salina*

³⁰ С. Душанић, *ib.*, уз предлог да се име але на сланкаменском натпису чита *P(annoniorum) (milliaria?) n [I] (va?)*. Епиграфски привлачно (нарочито због употребе интерпункције иза *P*; али један пример нефункционалне интерпункције познат је из оближњих Шимановаца, *Ж. А.* 17, 1967, 212 sq.), ово читање повећава историјске тешкоће хипотезе да је реч о новоствореној јединици гвме што јој приписује свагу једне але милиарије.

³¹ V. Wagner, *o. c.* 187, за *cohors I milliaria nova Severiana Surorum* у Панонији Inferior.

³² Уп. *ib.* 234—236.

³³ *Inscr. Tac. Rom. I*, стр. 143. На дипломама одред се неки пут зове дужим именом *ala II Gallorum et Pannoniorum*; на натписима се ово име скраћује на други етник. О њему уопште в. Wagner, *o. c.* 60—62.

³⁴ *CIL III 1375* (из 198—211. г.); уп. 12540.

³⁵ Ред 6: *dec(urio) al(ae) Pa(annoniorum)*.

³⁶ Да останемо при сремским примерима, в. *CIL XVI 2* (уп. *Ж. А.* 27, 1977, 180, нап. 5) и диплому *Germania 56*, 1978, 461—475).

³⁷ Уп. А. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959, 89.

сразмерно мало место, није искључено да га је Луцилијан по изласку из војске изабрао за своје стално боравиште руководећи се неким пословним мотивима. Вероватнија, ипак, изгледа могућност да је Луцилијан био премештен из але Панонаца у трупу која је чувала *Vetus Salina*, например у тренутку (180. г.) кад је ала II *Pannoniorum* напуштала Панонију да би се вратила у Дацију. Он је као нижи подофицир, например *duplicarius* или *sesquiplicarius aiae*, лако могао бити уапуређен у декуриона неког од коњичких делова једне *cohors equitata*, у толико пре што су се чиновни у алама више ценили него одговарајући чиновни у кохортама³⁸; треба имати у виду да је јединица која је стационирали у *Vetus Salina*, *cohors III Batavorum*³⁹, заиста била *equitata*⁴⁰. Тако је Луцилијан могао у овој кохорти, као декурион, завршити војничку каријеру, дочекати *honesta missio* и трајно се населити, са својом породицом, у близини логора кохорте, као што су то аугустијарни ветерани по правилу и чинили⁴¹.

2. Један *strator consularis* у Сирмију?

Међу римским саркофазима нађеним у Сирмију, налази се и богато декорисан Асклепидотин саркофаг, назван тако по имену покојнице која је сахрањена у њему.

Споменик је нађен 1923. г. близу железничке станице у Ср. Митровици. Данас је у лапидарију Народног музеја у Београду („Пећине“ испод Калемегдана).

Први пут га је објавио В. Saria 1924. г.⁴², а потом још неколико других истраживача⁴³.

Саркофаг, од кречњака, стоји на профилисаном соклу⁴⁴. На средини предње стране налази се, окружен венцем, медаљон на коме је натпис. Лево и десно од њега, уоквирена панонско-норичким волутама, представљена су два попрсја, младића у војничком оделу и младе жене са јабуком у руци. Поклопац је урађен као двосливни кров, спреда са шарама у виду црепа.

³⁸ За сличне прелазе в. А. v. Domaszewski, *Die Rangordnung der römischen Heeres*, Bonn 1908, стр. XVII и 57, нарочито поводом *Pap. Mich.* III 164, и *Eph. Ep.* VII стр. 458 (I 25—26).

³⁹ О кастелу и кохорти в. *Der Römische Limes in Ungarn*, Székesfehérvár 1976, 98 sq. (L. Barkóczi).

⁴⁰ Уп. напр. *Ann. ép.* 1935, 163.

⁴¹ Mócsy, *Bevölkerung von Pannonien*, 89.

⁴² У часопису *Сугаринар* III (1924/5) 160 и потом у *Bericht der Röm.-germ. Kommission* 16 (1927) 112, са фот.

⁴³ А. Schober, *Jahresh. ÖAI* 26 (1930) 29 са фот.; S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, 1933, 244 sqq. са фот.; А. Цермановић—Кузмановић, *Зборник Фил. фак. VIII—I*, Београд 1964, 99—111, са фот. М. Мирковић, *Sirmium I*, Београд 1971, 74, бр. 44, са фот.

⁴⁴ Димензије саркофага су: дуж. 210 cm, шир. 895 cm, вис. 124 cm (са поклопцем).

Време настанка споменика може се ближе одредити на основу његових епиграфских и археолошко-уметничких одлика. Несумњиво је да не може бити ранији од III века, судећи по ортографским грешкатама (*xs* у р. 4/5, изостављање завршног *t* на крају р. 3) и, нарочито, по именима личности споменутих у натпису (*gentile Aurelius* — *Aurelia*, одсуство преимена). Досадашњи издавачи нису се сасвим сложили у погледу ближег датовања: прва половина III века (Saria⁴⁵, Schober), друга половина истог столећа (Ferri) или декада 280—290 (Цермановић—Кузмановић). Стилске карактеристике двају портрета⁴⁶ доиста показују да се ради о споменику зрелог трећег века, насталом у периоду између влада Галијена и Диоклецијана.

Натпис је, с малим разликама⁴⁷, читан овако:

D(is) M(anibus)
Aur(elia) Asc<l>e-
pidota vixit<
an(nis) XIII. Aur(elius) Alex-
sander S. C. P.
C.P.F.

5

Први издавач, Б. Сарија, разрешио је скраћенице у р. 5 (*s(orori) c(arissimae) p(osuit)*), остављајући последњи ред без допуне и тумачења; сви каснији издавачи прихватају ово Саријино читање, док су завршне скраћенице остале до данас неразрешене. Сарија није дао објашњење за своју допуну р. 5, те можемо само претпоставити да је сматрао да су Асклепиодота и Александар били брат и сестра због истог гентила. Међутим, гентиле *Aurelius* тако је често у III веку, да се не мора, једино на основу њега, претпоставити агнатско сродство Асклепиодоте и Александра. Саријино читање, међутим, наилази на једну тешкоћу епиграфске природе. На текстовима надгробних натписа, формуле као што је ова, предложена за р. 5, долазе на самом крају; не види се какав би логичан исказ могао да садржи ред 6, ако би се у претходном читало *s(orori) c(arissimae) p(osuit)*. Мишљења смо да се, по уобичајеној схеми, дедикативна формула и на нашем натпису налази на крају, у р. 6:

c(oniugi) p(ientissimae) f(ecit).

У прилог овом читању иде чињеница да се на саркофагу, уз Асклепиодотин, налази и Александров портрет. Саркофаг је, следствено, био намењен да се у њему сахрани и Александар. Била би неу-

⁴⁵ Који га, без образложења, датује у доба Александра Севера (*Starranar* l. c.).

⁴⁶ Детаљно их разматра Цермановић—Кузмановић, l. c. 108—109.

⁴⁷ Р. 2 *ASCIE* на камену; исправно у *Ascle- Сарија (Ascle/pidota* Цермановић—Кузмановић). Р. 3 *vixi(t)* Мирковић, остали *vixit*. Р. 4 *(a)n(nis)* Мирковић.

обичајена заједничка сахрана брата и сестре; за мужа и жену, напротив, то се очекује. Младост покојнице — живела је свега четрнаест година — није, према римским схватањима, била прека за удају; и нешто млађе девојке могле су склопити брак⁴⁸.

Остаје питање скраћеница у р. 5. По њиховом месту у тексту, очекује се да одређују Александрово звање. Како је он, судећи по одећи, био војно лице⁴⁹, број могућности за разрешење специфичног споја ових трију скраћеница врло је ограничаван. Намеће се допуна

s(trator) c(onsularis) P(annoniae),

за коју има епиграфских аналогија⁵⁰. Околност да је Александар овде квалификован као стратор конзулара Паноније, а не конзулара Доње Паноније, бесумње је у вези са административним спајањем двеју Панонија у једну команду, које постаје обична ствар у тешким годинама друге и треће четвртине трећег века.⁵¹

Stratores consularis, како се зна, звали су се подофицири одкомандовани из трупе вишим официрима или вишим чиновницима, да се брину о њиховом коњу и штали. Били су такође задужени и за набавку коња за војску. У неким случајевима представљао је то висок положај, додељиван центурионима и декурионима у главном штабу *exercitus provinciae*⁵². Не знамо какав је тачно био Александров ранг међу панонским страторима, али је несумњиво — судећи по високом квалитету Асклепиодотиног саркофага — да је Александар био врло богат *strator consularis*. Сме се претпоставити да је његово богатство стајало у вези са додатком да набавља коње; грчки когномен његов и његове жене у складу је са таквом претпоставком, јер су, по правилу, хеленофони војници коришћени за административне и, уопште, сложеније послове. Треба имати у виду да је набавка војничких коња остављала могућности за злоупотребу и знатну зараду⁵³. Остаје питање како објаснити трајност Александоровог боравка у Сирми-

⁴⁸ О томе уп. М. Bang у L. Friedländer, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms*, IV, 1921, 133 sqq. и L. Morretti, *Epigraphica* XII (1959) 60 sqq.

⁴⁹ Детаљ у којем се истраживачи слажу.

⁵⁰ Р. Petrović, *Inscr. Més. Sup.* IV, Belgrade 1979, бр. 3 (= Dessau 4072) р. 5—6: *Ulp(ius) Martinus, s(trator) c(onsularis)*. Напис је нађен у Наису, припада добу Александра Севера. Допуна је сигурна с обзиром на појаву целе групе *stratores consularis* у Наису и околини: иб. бр. 7, 8, 9, 11, 14, уп. 85; уп. и бр. 101, из 234. г.: [*s(trator)? c(o)n(s)ularis*]. За скраћеницу *P(annonia)* на сирмијском натпису, уп. нап. 51. и 54.

⁵¹ А. Mócsy, *Pannonia, RE Supplbd.* IX (1962) 567 sqq.; J. Fitz, *Die Vereinigung der Donauprovinzen, Studien zu den Militärgrenzen Roms*, Köln 1967, 113 sqq. — Разуме се, додаток *Inferioris* није се морао увек сматрати обавезним, чак и у временима кад су две Паноније биле раздвојене (уп. нрп. R. Syme, *Danubian Papers*, Bucharest 1971, 214).

⁵² О страторима уопште в. F. Lammert, *Strator, RE* IV a (1931) 329—330.

⁵³ О томе индиректно говори једна *constitutio* Валентинјана I, уп. А. Н. М. Jones, *The Later Roman Empire*, II, Oxford 1964, 625.

ју, кад се зна да су официри панонских намесника били у Аквинку, односно у Карвунту. Могућно је да је његово боравиште било, одређено стратешким премисама: Сирмијум је место из којег се заповедало горњомезијским и панонским легијама у епоси велике кризе III века, кад је војска ових двеју провинција била готово константно уједињавана⁵⁴. Није искључено, међутим, да је Александар био стационаран у Сирмију, са задатком да се брине о набавци коња за сирмијски хиподром, који је стајао уз царску палату у Сирмију и био подигнут, вероватно у III веку, ако не и раније. Као и у случају звери потребних за гладијаторске игре⁵⁵, војска је могла, бар делом, бити задужена да набавља коње за трке у хиподрому.

Београд.

Милена Душанић.

SUMMARY

Milena Dušanić: TWO EPIGRAPHICAL NOTES

1. Lucilianus, the recipient of *CIL XVI 132* (A. D. 189?, cf. M. M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1954—1977*, 26 No 132), had a Dacian *origo* (Porolissum) but served in Pannonia Inferior and met his wife there (Secundina, *Bass(i)antis*), mother of his three children). In view of the date of Lucilianus' recruitment, his service in a province other than that of his origin requires some explanation. It may be that he had been raised in Dacia for the ala II Pannoniorum from Dacia Porolissensis and, together with his unit, arrived at the Bassianaeon *limes* c. A. D. 177—180, to strengthen the Pannonian army in the second phase of the Marcomannic Wars. If there was such a (temporary) transfer of II Pannoniorum, *CIL III 3252* = 10241 and 15138,3, from the *regio Bassianensis* too, must be dated to the same period and attributed to the same unit. The finding-place of *CIL XVI 132* (Vetus Salina) probably reflects Lucilianus' subsequent promotion to the *decurio* of the cohors III Batavorum equitata stationed at that fort.

2. The end of the inscription *Sirmium I*, 74 No 44, has not been well understood. The abbreviations from the last line should be expanded *c(oniugi) p(ientissimae) f(ecit)*, and those from the previous line *s(trator) c(onsularis) P(annoniae)* (the rank of the deceased's husband). To judge from the stylistic features of the portraits seen on the sarcophagus which supports the inscription, it dates from the 60's—80's of the third century, a period during which the two Pannoniae (together with Moesia Superior) used to be united for military purposes; the addition *P(annoniae)* to the *s. c.* was probably due to such an occasion. The high quality of the sarcophagus reveals that the *strator* was comparatively wealthy; this probably shows that his duty was to supply the horses for the army (a rewarding task, not free from abuse) and/or the races in the hippodrome of Sirmium.

⁵⁴ Уп. радове Мочија и Фица наведене горе, нап. 51; Мирковић, *l. c.* 35. — Тадашње присуство горњомезијских стратора у Сирмију вероватно је и изискивало да Александар изрази своју припадност *панонском* конзулару. Име провинције у оваквом контексту иначе налазимо само у случајевима кад је војник официја деловао *ван* провинције чијој је легији (одн. намеснику) служио. Засад немамо потврда за друге панонске страторе осим Александра (в. Á. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus*, Amsterdam 1968, 155—168) али натписа панонских конзуларних бенефицијара пружају, у томе погледу, јасне паралеле: од преко стотине њих, само пет споменика допуњује звање *beneficiarius consularis* именован провинције, и свих пет су подигнути ван Паноније (Dobó, *o. c.*, бр. 180a: Aquileia; бр. 181: Domavia; бр. 249: Salona; бр. 250: Бања Лука; бр. 251: Novae (у Далацији).

⁵⁵ Уп. Jones, *o. c.* II 705—706.